

پژوهش‌های حقوقی

شماره ۱۸

هزار و سیصد و هشتاد و نه - نیمسال دوم

مقالات

- تأملی بر گستره محکومیت‌های مؤثر کیفری و نوع تأثیر آنها
- حقوق دفاعی متهم در هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری
- تمیز خوانده دعوا
- تحلیل حقوقی حمایت‌های درمانی سازمان تأمین اجتماعی
- موضوع ویژه: حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم با تأکید بر مسأله آلودگی کلان‌شهرهای ایران
- پایش حمل‌ونقل شهری و کاهش آلودگی هوا: مطلوب زیست‌محیطی کلان‌شهرها
- تعهد به همکاری بین‌المللی در مقابله با هجوم ریزگردها به ایران
- مقابله با آلودگی‌های ناشی از امواج الکترومغناطیسی در کلان‌شهرها
- آلودگی هوای تهران و حق شهروندان بر محیط زیست سالم
- تأثیر نظام حقوق مالکیت فکری بر آلودگی کلان‌شهرها
- نفع عمومی در دعاوی زیست‌محیطی: رویه دادگاه‌های منطقه‌ای حقوق بشر و محاکم ملی
- حق برخورداری از محیط زیست سالم در دام گرمایش جهانی: اجلاس کنکان مکزیک (۲۰۱۰)
- حق برخورداری از محیط زیست سالم در حقوق فرانسه
- نقد و معرفی
- گروه منفعت اقتصادی در قانون برنامه پنجم توسعه

تعهد به همکاری بین‌المللی در مقابله با هجوم ریزگردها به ایران
مجله پژوهش‌های حقوقی (علمی - ترویجی)، شماره ۱۸، نیمسال دوم ۱۳۸۹
صفحات ۱۳۹ الی ۱۵۶، تاریخ وصول: ۱۳۸۹/۷/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۱۱/۲۸

تعهد به همکاری بین‌المللی در مقابله با هجوم ریزگردها به ایران

عبدالله عابدینی*

ای صبا نکهتی از خاک ره یار بیار
ببر اندوه دل و مژده دلدار بیار
حافظ

چکیده: تقریباً از حدود بیش از دو سال پیش، هجوم ریزگردها به کشورمان از سوی کشورهای همسایه عربی موجب ایجاد مشکلات زیست‌محیطی و انسانی بسیاری گردیده است، به طوری که در برخی از ایام سال، فعالیت‌های عادی و روند کاری نهادهای دولتی و زندگی روزمره مردمان استان‌هایی چون خوزستان، ایلام و کرمانشاه به طور کامل مختل شده است. این پدیده جغرافیایی که بر اثر خشکسالی و عمدتاً مداخلات انسانی در طبیعت از جمله سدسازی و بهره‌برداری بیش از حد از منابع آب‌های زیرزمینی، پسماندها و آلودگی‌های صنعتی و کشاورزی در هوای خشک ایجاد می‌شود، به معضلی تقریباً همه‌گیر در سطح جهان تبدیل شده است، به نحوی که در موافقتنامه‌های منطقه‌ای بسیاری از کشورهای مبتلابه، به این مسأله اشاره شده و ترتیبات خاصی برای مقابله با آن اندیشیده شده است. در این مختصر، با تأکید بر معضل ریزگرد در ایران، به طرح بحثی مختصر در این خصوص پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: ریزگرد، آلودگی هوا، همکاری بین‌المللی، اعلامیه استکهلم، اعلامیه ریو، حق بر محیط زیست سالم

«آلودگی‌های هوایی به مرزهای ملی احترام نمی‌گذارند.»
گزارش سازمان جهانی بهداشت

مقدمه

امروزه حفاظت از محیط زیست به یکی از نگرانی‌های انسان قرن حاضر تبدیل شده است و مداخله بیش از پیش بشر در طبیعتی که مهد پرورش وی به شمار می‌آید، چالش‌های بسیاری را در این خصوص به وجود آورده است. از اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی نگرانی راجع به محیط زیست کره زمین به واسطه تغییر سبک زندگی بشر در اثر تحولات به وجود آمده در علم و فناوری مجال بروز پیدا کرد.^۱ امروزه نیز این نگرانی، هر روزه در مطبوعات و رسانه‌ها انعکاس می‌یابد و برپایی اجلاس‌های جهانی همچون کنه‌هاگ دانمارک در سال ۲۰۰۹^۲ و کنکان مکزیک در سال ۲۰۱۰^۳ و همچنین، کنفرانس بن آلمان در روزهای ۶ تا ۱۷ ژوئن ۲۰۱۱^۴ نشانگر معضل فراروی دوران معاصر، یعنی تغییرات آب و هوایی است^۵ و همان گونه که به درستی گفته‌اند، «برای حل آنها نیاز مبرم به نوعی سازوکار در قالب همکاری بین‌المللی احساس می‌شود.»^۶

حق بر محیط زیست سالم در اولین اصل اعلامیه استکهلم در خصوص محیط زیست انسانی درج شده است و به این معنا نیز توجه شده که بشر برای دستیابی به زندگی همراه با کرامت و رفاه نیازمند زیست‌محیطی سالم است.^۷ در اعلامیه ریو نیز به طور اخص به موضوع محیط زیست و اهمیت آن در قالب توسعه پایدار توجه شایانی صورت گرفته، به نحوی که در اصل چهارم اعلامیه مزبور، حمایت از محیط زیست به عنوان بخش جدایی‌ناپذیری از فرآیند توسعه قلمداد شده است.^۸

حوزه محیط زیست به عنوان یکی از کانون‌های توجه اهداف هزاره سازمان ملل متحد

1. Lothar Gundling, 'International Protection of Environment', in *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 9, 1986, Elsevier Science Publishers, p. 119.

2. http://unfccc.int/press/fact_sheets/items/4975.php

همچنین، نک: سید قاسم زمانی، «اجلاس کنه‌هاگ (۲۰۰۹) و ضرورت مقابله با تغییرات آب و هوایی»، *مجله پژوهش‌های حقوقی*، ش ۱۶، ۱۳۸۸، صص ۴۴۸-۴۳۹. (آخرین بازدید از تمامی منابع اینترنتی مندرج در این نوشتار به تاریخ ۱۳۹۰/۳/۲۰ (۱۰ ژوئن ۲۰۱۱) می‌باشد).

3. <http://www.cc2010.mx/en/>

4. <http://unfccc.int/2860.php>

5. For more, see: Joyeeta Gupta, "International Law and Climate Change: The Challenges Facing Developing Countries", *Yearbook of International Law Environment*, 2007, Oxford University Press, pp. 114-153.

6. Philippe Sands, *Principles of International Environmental Law*, 2nd ed, 2003, Cambridge University Press, p. 3.

7. *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 1972, Principle 1, available at: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

8. *Rio Declaration on Environment and Development*, Rio de Janeiro, 1992, Principle 4, available at: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=78&ArticleID=1163&l=en>

قلمداد شده و از دولتها خواسته شده تا در این خصوص همکاری‌های لازم را انجام دهند.^۹ در واقع، با پیشرفت روزافزون بشر و بهره‌گیری بیش از پیش از طبیعت برای به دست آوردن منافع و فرآورده‌های متنوع‌تر و بیشتر، تهدیدات پیش روی محیط زیست نیز تنوع و افزایش چشمگیری مانند بارانهای اسیدی، آسیبهای وارده بر لایه ازن و تنوع زیستی، ورود پسماندهای صنعتی و خانگی به حوزه رودخانه‌ها و دریاها داشته است. از این رو، این قبیل مسائل زیست‌محیطی چالشهایی را برای نظم حقوقی بین‌المللی کلاسیک در خصوص قانونگذاری، اجرا و دادرسی بین‌المللی و همچنین، شکل و ترتیبات مربوط به موافقتنامه‌های بین‌المللی در زمینه‌های زیست‌محیطی و در نهایت، مسائلی را برای بازیگران جامعه بین‌المللی در قالب متنوع مشارکت و رویه‌های نظم حقوقی بین‌المللی به وجود آورده است.^{۱۰}

حقوق بین‌الملل نیز به عنوان قواعد تنظیم‌کننده روابط بین‌المللی، با امعان نظر دولتها، سازمانهای دولتی و غیردولتی به مقوله محیط زیست و ضرورت حفظ آن برای ادامه زندگی بشر امروزی و نسلهای آینده آن، در قالب حقوق بین‌الملل محیط زیست توجه خود را بر نقاط اصلی این حوزه از زندگی بشری متمرکز کرده است. همانطور که گفته‌اند حقوق بین‌الملل محیط زیست عبارت است از «آن دسته از قواعد ماهوی، شکلی و سازمانی حقوق بین‌الملل که موضوع و هدف اولیه آنها حمایت از محیط زیست باشد.»^{۱۱} در این میان توجه به آلودگی‌های زیست‌محیطی از جمله آلودگی دریاها و آلودگی هوا همواره مورد توجه دولتها قرار داشته است. چنان که در کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها

۹. در بخش چهارم از اعلامیه اهداف هزاره که در ۱۸ سپتامبر ۲۰۰۰ به صورت یک قطعنامه در صحن مجمع عمومی سازمان ملل به تصویب رسید، موضوع «حمایت از محیط زیست مشترک» را در قالب توسعه پایدار مد نظر قرار داده است که به همکاری تنگاتنگ دولتها برای کاهش تعداد و آثار فجایع طبیعی و ساخته دست بشر اشاره کرده است. برای مشاهده اعلامیه مزبور و اقدامات و گزارشهای مربوطه در این خصوص، نک:

United Nations Millennium Declaration, A/RES/55/2, 18 September 2000, aslo; see, <http://www.un.org/millenniumgoals/envIRON.shtml>; <http://www.unep.org/MDGs/>

در سند نهایی سران ۲۰۰۵ نیز که به گونه‌ای بسط و توسعه اهداف ملل متحد و نگرانی‌های اعلامیه هزاره تلقی می‌شود، ذیل عنوان «انجام گسترده نظام‌مند»، به موضوع تغییرات آب و هوایی و تعهد به اتخاذ اقدامات و تدابیر در چارچوب کنوانسیون ملل متحد در خصوص تغییرات آب و هوا اشاره شده است. برای مطالعه بیشتر، نک:

2005 World Summit Outcome, A/60/L.1, 15 September 2005, paras. 168-169.

کنوانسیون مزبور در ۹ مه ۱۹۹۲ تحت لوای ملل متحد به تصویب رسید و در ۲۱ مارس ۱۹۹۴ لازم‌الاجرا گردیده و دارای ۱۹۵ عضو است که عمدتاً به همکاری در خصوص مقابله با تغییرات آب و هوایی و همچنین جمع‌آوری و اشتراک اطلاعات در خصوص انتشار گازهای گلخانه‌ای، اتخاذ بهترین رویه‌ها و خط‌مشی‌های سیاسی می‌پردازد. برای مطالعه بیشتر، نک:

<http://unfccc.int/2860.php>

10. Sands, *op. cit.*, pp. 11-12.

11. *Ibid.*, p. 15.

بخشی به موضوع آلودگی دریایی اختصاص داده شده است.^{۱۲}

در طرح مواد ارائه شده از سوی «روبرتو آگو» مخبر وقت کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت نیز برای اولین بار مبحث محیط زیست در سال ۱۹۷۶ مورد توجه کمیسیون قرار گرفت. وی معتقد بود که «تهدید محیط زیست در حال گسترش فزاینده‌ای است و برخی از اصول آن چنان در وجدان بشری ریشه دوانده‌اند که به طور خاص به قواعد بنیادین حقوق بین‌الملل عام تبدیل شده‌اند».^{۱۳} در نهایت، در اولین قرائت مخبر ویژه وقت آقای «آرنجیو رویز» در سال ۱۹۹۶، ماده معروف ۱۹ که به بحث جرائم بین‌المللی دولت می‌پرداخت، در بند دوم خود به نقض تعهداتی اشاره داشت که برای حمایت از منافع اساسی جامعه بین‌المللی از اهمیت بنیادینی برخوردار بودند و جامعه بین‌المللی آن را به عنوان یک جرم تلقی می‌کرد. این ماده در بند آخر خود اشعار می‌داشت: «نقض بنیادین یک تعهد بین‌المللی که برای حفظ و حمایت از محیط زیست انسانی از اهمیتی بنیادین برخوردار است، مانند آلودگی گسترده جو یا دریاها».^{۱۴} این در حالی بود که این بند در کنار مواردی چون نسل‌زدایی، آپارتاید و حق تعیین سرنوشت قرار می‌گرفت. اما در گزارش اول آخرین مخبر ویژه آقای «جیمز کرافورد»، به دلیل مخالفت دولتها و برخی صاحب‌نظران حقوق بین‌الملل این ماده حذف گردید.^{۱۵} با این حال، ماده ۱۹ در ماده ۴۰ طرح مواد فعلی جلوه‌گر شد، با این تفاوت که دیگر در زمره مثالهای ماده مزبور از جمله نسل‌زدایی و شکنجه، نامی از نقض مقررات زیست‌محیطی به میان نیامد.^{۱۶}

۱۲. بر این اساس ذیل فصل دوازدهم کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها، دولتهای متعاقد ملزم به حمایت و حفاظت از محیط زیست دریایی شده‌اند. (ماده ۱۹۲) و باید در زمان استخراج و بهره‌برداری از منابع طبیعی دریایی، تعهد به حمایت و حفاظت از زیست بوم دریایی را مد نظر قرار دهند (ماده ۱۹۳). ضمن اینکه دولتهای متعاقد ملزم هستند تا با همکاری یکدیگر و اتخاذ سیاستهای مشترک از طریق بهترین ابزارهای قابل اعمال، اقدامات لازم را در خصوص پیشگیری، کاهش و کنترل آلودگی محیط زیست دریایی مطمح نظر قرار دهند (ماده ۱۹۴).

13. Gerhard Hafner and Holly L. Pearson, 'Environmental Issues in the Work of the International Law Commission', 11 *Yearbook of International Environmental Law*, (2000 published in 2001), p. 17.

14. Draft Articles on State Responsibility with Commentaries thereto, adopted by The International Law Commission on First Reading, January 1997, pp. 105-106.

۱۵. در این مورد به مقالات زیر رجوع کنید:

Giorgio Gaja, 'Should All References to International Crimes Disappear From The ILC Draft Articles on State Responsibility?', *European Journal of International Law*, Vol. 10, 1999, pp. 365-370; James Crawford, 'Revising The Draft Articles on State Responsibility', *European Journal of International Law*, Vol. 10, 1999, pp. 435-410; Allain Pellet, 'Can a State Commit a Crime? Definitely, Yes!', *European Journal of International Law*, Vol. 10, 1999, pp. 425-434.

همچنین: ایوب عبدی، «جنایت بین‌المللی دولت: از رؤیا تا واقعیت»، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی،

ش ۳، ۱۳۸۶.

16. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, Vol. II, Part Two, pp. 112-113.

در حوزه دادرسی بین‌المللی نیز دادگاههای داوری به نحوی خاص و محاکم دادگستری به طور عام، به مسائل محیط زیست توجه داشته‌اند.^{۱۷} در سطور بعدی به این موضوع خواهیم پرداخت.

عرصه آلودگی هوا نیز به یکی از حیطه‌های مورد توجه و موجهی برای نگرانی دولت‌ها و سازمانهای بین‌المللی تبدیل شده است که پدیده ریزگردها و ضرورت مقابله با عوامل زمینه‌ساز آن به یکی از دغدغه‌های دولتهای مبتلابه بدل شده، به نحوی که در این زمینه، موافقتنامه‌های مختلفی در مناطق خاصی از جهان منعقد شده و این امر از سوی برخی سازمانهای منطقه‌ای نیز مورد توجه قرار گرفته است.

ریزگردها نیز از جمله معضلات زیست‌محیطی هستند که در برخی ایام سال، از طریق کشورهای همسایه و گاه از درون برخی مناطق داخلی، سطح بسیاری از استانهای غرب، جنوب غربی و جنوب شرقی کشور را در بر می‌گیرند. در ادامه این نوشتار، به اختصار به موضوع ریزگردها و چرایی، چگونگی و آثار این پدیده می‌پردازیم. سپس تعهدات بین‌المللی دولت‌ها را در خصوص همکاری در زمینه مقابله با پدیده‌هایی از این دست مورد واکاوی قرار خواهیم داد. ضمن اینکه در خلال بحث به اقدامات انجام شده پیرامون پیشگیری و مقابله با پدیده ریزگردها در چارچوب کشورمان و همین طور زمینه‌های همکاری با کشورهای همسایه ذریب اشاراتی صورت خواهد گرفت.

مبحث اول: ریزگردها: چرایی، چگونگی و آثار

در خصوص تعریف ریزگرد گفته شده، نوعی پدیده جوی است که به همراه غبار، دود یا سایر ذرات خشک، موجب کاهش شفافیت آسمان و در نتیجه، کاهش وسعت دید می‌گردد. از جمله علل و اسباب ظهور این پدیده، می‌توان به کشاورزی از طریق شخم در هوای خشک، حمل و نقل، آلاینده‌های صنعتی و آتش‌سوزی اشاره داشت.^{۱۸} از طرفی گفته‌اند، ریزگرد، پدیده‌ای است که از ترکیب ذرات ریز گرد و غبار با آلاینده‌های شهری

برای مطالعه در خصوص دیگر کارهای کمیسیون حقوق بین‌الملل در ارتباط با موضوع محیط زیست، نک:

Gerhard Hafner and Holly L. Pearson, *op. cit.*, pp. 3-51.

۱۷. در خصوص دادگاههای داوری به طور مشخص به قضیه معروف *Trail Smelter* میان کانادا و آمریکا و در عرصه محاکم دادگستری بین‌المللی به عنوان مثال، به رأی *Gabdkovo-Nagymaros Projec* میان مجارستان و

اسلواکی در پیشگاه دیوان بین‌المللی دادگستری می‌توان اشاره داشت. برای مطالعه بیشتر، نک:

Malgosia Fitzmaurice, "Environmental Protection and the International Court of Justice", in *Fifty Years of the International Court of Justice, Essays in honour of Sir Robert Yewdall Jennings*, edited by Vaughan Lowe and Malgosia Fitzmaurice, Cambridge University Press, 1996, pp. 293-315; and Rebecca M. Bratspies and Russell A. Miller *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Cambridge University Press, 2006.

18. <http://en.wikipedia.org/wiki/Haze>

به وجود می‌آید و این نوع ترکیب موجب بروز آسیبه‌های جدی بر سلامتی انسانها به ویژه بیماران تنفسی خواهد شد.^{۱۹} همچنین، بر اساس اطلاعات مرکز مقابله با ریزگردها که زیر نظر سازمان منطقه‌ای آسه‌آن اداره می‌شود، ریزگردها می‌توانند در نتیجه واکنش شیمیایی آلاینده‌های گازی در جو زمین نیز به وجود بیایند.^{۲۰} نوع خطرناکی از این دست ریزگردها در منطقه قطب شمال به «ریزگرد قطبی»^{۲۱} موسوم است که به دلیل آلودگی‌های صنعتی، برای طولانی مدت، ریزگردهای قرمز و قهوه‌ای رنگی در ارتفاع بالایی از سطح جو قرار می‌گیرند که می‌توانند موجب گرم شدن منطقه قطب شمال شده و محیط زیست و به طور خاص، جانداران منحصر به فرد منطقه مزبور را در معرض خطر قرار دهند.^{۲۲}

بر اساس اطلاعات یک سازمان مربوط به امور هواشناسی، ریزگردها تحت شرایط آب و هوایی خاصی شکل می‌گیرند که بر اساس آن، آلودگی و دود ناشی از آلاینده‌های صنعتی که به شکل پراکنده‌ای در نمی‌آیند، در کنار یکدیگر متراکم شده و به ابری حاوی ریزگرد، در سطح پایینی از جو تبدیل می‌شوند که دید عادی را تا وسعت زیادی تحت تأثیر قرار می‌دهند. معمولاً از مسافت دور، ریزگرد به رنگ قهوه‌ای مشاهده می‌شود و در حالی که پدیده مه عموماً در هوای مرطوب تشکیل می‌شود، ریزگردها در آب و هوای خشک به وجود می‌آیند و معمولاً در ماههای گرم سال زمینه بروز پیدا می‌کنند. بر مبنای اطلاعات این سازمان، پدیده ریزگردها بیشتر در آسیای جنوبی به وجود می‌آیند به طوری که در سال ۲۰۰۶ میلادی کشورهای مالزی و سنگاپور به دلیل سوزاندن زمینهای مزروعی و برخی جنگلهای منطقه برای به دست آوردن خاکی حاصلخیز جهت کشاورزی، به شدت تحت تأثیر پدیده ریزگردهای ناشی از آتش‌سوزی‌های مزبور قرار گرفتند. در همین راستا نیز کشور اندونزی اقداماتی را علیه کشاورزان مسؤل در این خصوص به عمل آورد.^{۲۳}

در خصوص ریزگردهای موجود در کشورمان که طی سالهای اخیر از شدت دوچندانگی برخوردار بوده، کارشناسان بر این عقیده‌اند که منشأ این پدیده گاه از بیرون کشور و عواملی چون خاصیت اقلیمی و یا بیابان‌زایی کشورهای همسایه مانند عراق و عربستان می‌باشد و گاه خاستگاهی داخلی دارد که به عوامل متعددی چون بهره‌برداری غیراصولی از

19. <http://hamshahronline.ir/news-84912.aspx>

۲۰. برای مطالعه بیشتر به سایت سازمان در این خصوص، نک: <http://haze.asean.org/index.php>

21. Arctic haze

۲۲. در این باره بنگرید به «کنوانسیون آلودگی هوایی فرامرزی طولانی مدت» (Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution) که در سال ۱۹۸۳ لازم‌الاجرا شده و «کنوانسیون استکهلم درباره آلاینده‌های ارگانیک پایا» (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants) که در سال ۲۰۰۴ لازم‌الاجرا گردید.

همچنین برای مطالعه بیشتر در خصوص ریزگرد قطبی، نک: http://en.wikipedia.org/wiki/Arctic_haze

23. <http://www.mapsofworld.com/referrals/weather/weather-phenomenon/haze.html>

منابع آب زیر زمینی، تالابها و سدسازی مربوط می‌شود که این عوامل خود باعث ایجاد خشکی در مناطق مجاور سدها و آبهای زیرزمینی مزبور می‌شوند که نه تنها موجب ایجاد گرد و غبار فراوان می‌گردد، بلکه پوشش گیاهی که نقش عمده‌ای در پایداری خاک مناطق مستعدی از این دست دارد و همین طور، زیست جانوری آنها را نیز در معرض تهدیداتی جدی قرار می‌دهد.^{۲۴} یکی از کارشناسان محیط زیست معتقد است «کانونهای گرد و غبار در بسیاری از مناطق، حاصل فعالیتهای سدسازی و قطع حقایبه طبیعی دشتهای است. کانونهای گرد و غبار در بسیاری از مناطق منشأ تالابی دارند. به دلیل خشکی رودخانه‌ها، قطع حقایبه طبیعی دشتهای ناشی از سدسازی، رها شدن اراضی کشاورزی و غیره این مناطق به منشأ تولید گرد و غبار تبدیل می‌شوند.»^{۲۵}

در خصوص عوارض خطرناک این پدیده بر سلامتی انسان برخی صاحب‌نظران معتقدند که «خاک ریزگردها بیشتر از دو نوع رسی و سیلتی (کوارتزی) است. خاک رسی سبک‌تر بوده و گرد و غبار ناشی از آن مسافت طولانی‌تر را طی می‌نماید. گرد و غباری که در مناطق دور از خوزستان دیده می‌شود، بیشتر از این نوع است. با توجه به قابلیت بالای خاک رس در جذب مواد شیمیایی آلی و معدنی و همچنین دانه‌بندی ریز آن، خطرات این نوع خاک بسیار بیشتر از خاک سیلتی (کوارتزی) است که دانه درشت‌تری دارند و قابلیت جذب سطحی آنها کمتر است. از طرفی، چون استانهایی که در معرض این آلودگی‌ها قرار دارند - خوزستان، فارس، بوشهر، لرستان و اصفهان - تأمین‌کننده اصلی محصولات کشاورزی و باغی ایران هستند، چنین آلودگی ناچیزی می‌تواند با ورود به چرخه غذایی، خطرات بزرگی را برای سلامتی مردم کشور ایجاد کند.»^{۲۶}

کارشناسی دیگر در خصوص ماهیت خطرناک مواد ریزگرد معتقد است «در مورد منابع آلوده‌کننده هوا نباید تصور کرد که تمامی ذرات آلاینده هوا در حالت گازی هستند، چرا که در سالهای اخیر ذرات معلق که حاوی ذرات جامد کوچک و قطرات مایع هستند نیز مسائل و مشکلات زیادی را برای ما انسانها به وجود آورده‌اند. این ذرات معلق در برخی موارد حاوی ذرات قابل زیستی هستند که برای سلامتی مردم به شدت خطرناک می‌باشند. این ذرات معلق می‌توانند انواع باکتری‌ها، جلبکها و کپکها را با خود به دورترین نقاط ممکن انتقال دهند.»^{۲۷}

24. <http://khouznews.ir/fa/pages/?cid=727>

۲۵. مصاحبه دکتر مجید مخدوم، استاد دانشکده محیط زیست دانشگاه تهران در:

<http://www.khabaronline.ir/news-75842.aspx>

۲۶. مصاحبه محمد درویش، کارشناس محیط زیست در: <http://www.khabaronline.ir/news-75842.aspx>

۲۷. محسن تیزهوش، کارشناس محیط زیست و آلودگی هوا در: <http://khouznews.ir/fa/pages/?cid=727>

در خصوص منشأ اصلی ریزگرد در ایران، باد شمال، عامل اصلی این پدیده خوانده شده است. این باد از خرداد تا شهریور ماه می‌وزد، از شمال غربی خاورمیانه شکل می‌گیرد و با گذر از کوه‌های ترکیه مانند قیفی به بیابانهای عراق و سوریه سرازیر می‌شود و تا خلیج فارس و رسیدن به سطح آبهای آزاد پیش می‌رود.^{۲۸} در تابستان سالهای ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹، قسمت عمده‌ای از غرب و مرکز کشورمان شاهد ورود پدیده ریزگرد از سرزمین کشورهای همسایه به داخل ایران بوده است. کویرها و باتلاقهای در حال خشک شدن عراق دلیل عمده این مسأله تلقی می‌شود. در واقع، بیابانزایی کشور عراق و همین طور، شیوع همین همزمان همین پدیده در کشورمان به دلیل بهره‌برداری نامناسب از منابع آبی و آلودگی‌های صنعتی و کشاورزی موجب بروز و تشدید ریزگرد در چند ساله اخیر شده است. پیرامون علل بیابانزایی و خشکسالی نیز چنین گفته شده که «باد و آب به عنوان دو عامل اقلیمی که دارای تغییرات و نوسانات نسبتاً زیادی هستند در شکل‌گیری مناطق خشک و بیابانی و ژئومورفولوژی آنها نقش بسزایی را ایفاء می‌کنند. وقوع پدیده فرسایش آبی و بادی در گسترش بیابانها و از دست رفتن خاکهای سطح الارضی حاصلخیز نقش عمده‌ای داشته و تبعات منفی خشکسالی را تشدید می‌نمایند».^{۲۹}

توجه به خطرات زیست‌محیطی که ریزگردها بر سلامتی انسانها و زیست‌جانوری مناطق مورد نظر می‌گذارد، لزوم تدقیق بیشتر را در خصوص مقابله با این پدیده آشکار می‌سازد. در آن قسمت که گرد و غبار و ریزگردها منشأ داخلی دارند، باید توجهی شایان به نحوه بهره‌برداری از منابع آبهای زیرزمینی و سدسازی و همین طور مراقبت و نگهداری از تالابها به عنوان گنجینه‌های محیط زیست،^{۳۰} صورت پذیرد.

۲۸. http://fa.wikipedia.org/wiki/ریزگرد_در_ایران

۲۹. به طور کلی می‌توان به علل عمده زیر برای وقوع خشکسالی و بیابانزایی اشاره کرد: ۱- استقرار سلولهای پرفشار جنب گرمسیری با دامنه نوسان بین عرضهای ۲۰ و ۴۰. ۲- عامل بری بودن. ۳- عدم صعود و جابه‌جایی شدید هوا. ۴- جریانهای دریایی سرد و بالاراندگی آنها. ۵- وزش بادهای گرم سوزان. ۶- موانع کوهستانی. ۷- استقرار کم‌فشار حرارتی. برای مطالعه بیشتر به تارنمای سازمان هواشناسی کشور مراجعه کنید:

<http://www.irimo.ir/farsi/drought/taghir%20eghlim.asp>

۳۰. در کنوانسیون رامسر راجع به تالابها ضمن اینکه در مقدمه به وابستگی متقابل انسان و محیط زیست وی اشاره شده، در ماده ۳ به این تعهد نیز توجه شده است که دولت متعاقد باید ترتیباتی را اتخاذ کند تا دولتهای متعاقد دیگر یا سازمانهای مربوطه از وضعیت تالاب یا تالابهایی آگاه سازد که به دلایل مختلف از جمله مداخلات انسانی در طبیعت از جمله آلودگی در معرض خطر بوده و ماهیت اکولوژیکی تالاب در حال تغییر است. برای مطالعه بیشتر، نک:

The Ramsar Convention on Wetlands 1971, as amended in 1982 and 1987, Art. 3, available at: http://www.ramsar.org/cda/en/ramsar-documents-texts-convention-on/main/ramsar/1-31-38^20671_4000_0

در این خصوص نیز در اسفند ماه ۱۳۸۸، آیین‌نامه‌ای در خصوص «آمادگی و مقابله با آثار زیان‌بار پدیده گرد و غبار (ریزگرد) در کشور» بنا به پیشنهاد سازمان حفاظت محیط زیست در هیأت وزیران به تصویب رسید.^{۳۱} مطابق آیین‌نامه حاضر، وزارتخانه‌های جهاد کشاورزی، نفت و سازمان جنگلها، و مراتع و آبخیزداری کشور و استانداری‌ها مکلف به ساماندهی و اجرای طرحهای کوتاه و بلندمدت شده‌اند، از جمله اینکه در راستای بیابان‌زدایی، سازمان جنگلها و مراتع و آبخیزداری کشور مکلف شده است تا «سالانه نسبت به احداث حداقل (۶۰۰) کیلومتر مربع نهال کاری به صورت اشکوب‌بندی شده و با استفاده از گونه‌های بومی سازگار به کم‌آبی را با اولویت مناطق آسیب‌پذیر از نظر زیست‌محیطی به شکل کمربند فضای سبز کلیه فرودگاههای منطقه با رعایت حریم فرودگاهها، کانونهای بحرانی فرسایش بادی، کمربند سبز در نوار مرزی جنوب‌غربی، حوضه‌های آبخیز سدهای مورد بهره‌برداری، در جنوب و غرب کشور به مورد اجرا گذارد». (ماده ۱۲) به عنوان نمونه، در طرحهای بلندمدت نیز مطابق مواد ۱۴ و ۱۵ آیین‌نامه، وزارت جهاد کشاورزی مکلف است «به منظور حفاظت از منابع خاک در معرض فرسایش بادی، طرح جامع مدیریت و احیاء مراتع استانهای جنوب و غرب کشور را ظرف یک سال تهیه و جهت اجرا و تأمین بودجه لازم در برنامه پنجم توسعه به دولت ارائه نماید. همچنین، وزارت جهاد کشاورزی مکلف است طرح جامع مقابله با شنهای روان و فرسایش بادی در پهنه جنوب و غرب کشور را با همکاری سازمان حفاظت محیط زیست و با اولویت روشهای بیولوژیکی تهیه و در طول برنامه پنجم توسعه اجرا نماید.»

ضمن اینکه ذیل بند اول برنامه بودجه سال ۱۳۹۰ به وزارت نفت اجازه داده شده تا از طریق شرکتهای دولتی تابعه ذیربط، درآمد حاصله از فروش گازهای تولیدی همراه نفت از کلیه میادین نفتی ایران که در حال حاضر سوزانده می‌شود را بر مبنای یک سوم قیمت گاز طبیعی تصفیه‌شده تحویلی به صنایع، صرف طرحهای حفاظت محیط زیست وزارت نفت و شرکتهای تابعه نماید. در این راستا بند پنجم همین بخش، به اختصاص یک میلیارد دلار بابت مهار آبهای مرزی و مهار گرد و غبار استانهای مرزی و ریزگردهای استانها و حفظ و احیاء دریاچه‌ها و تالابهای کشور اشاره می‌کند.^{۳۲} باید دید که دولت در خصوص اختصاص بودجه مزبور و اجرای آیین‌نامه تا چه حد می‌تواند در امر پیشگیری و مقابله با ریزگردها

۳۱. متن آیین‌نامه مذکور در آدرس زیر قابل دسترس است:

http://www.iccim.ir/fa/index.php?option=com_content&view=article&id=9156:1388-12-10-10-07-48&catid=15

۳۲. برای مشاهده قانون بودجه ۱۳۹۰ و مقرر مزبور به آدرس زیر مراجعه کنید:

<http://khabarfarsi.com/ext/579644>

توفیق داشته باشد. پدیده‌ای که مطابق خبرها و اظهارات کارشناسان ذیربط، از اواخر بهار و اوایل تابستان امسال نیز در راه است و ممکن است در روزهای اخیر بار دیگر آسمان قسمت عمده‌ای از کشور را تحت تأثیر خود قرار دهد.^{۳۳}

مبحث دوم: تعهد به همکاری در مقابله با ریزگردها

بر اساس اطلاعات و آمارها، ریزگردها از جمله پدیده‌های جوی هستند که در اقصی نقاط جهان دیده شده‌اند^{۳۴} و بسته به عوامل ایجاد و نحوه پیشگیری و مقابله بعدی با ایجاد آن، تأثیرات متفاوتی بر زیست بوم منطقه مبتلابه داشته‌اند. گاهی شدت رخداد این پدیده به گونه‌ای بوده است که دولتهای منطقه خاصی از جهان را به اتخاذ اقداماتی جدی از جمله انعقاد موافقتنامه در این خصوص وادار نموده است. همان طور که سازمان جهانی بهداشت در گزارشی بدان اشاره می‌کند «آلودگی‌های هوایی به مرزهای ملی احترام نمی‌گذارند. مواد باردار و آلاینده‌های ارگانیک پایا از طریق باد، خاک و آبهای آلوده که از منشأ خود بسیار فاصله دارند، به مکانهایی دور وارد می‌شوند.»^{۳۵}

به عنوان نمونه، به دلیل آلودگی‌های فرامرزی به وجود آمده در میانه سالهای دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ در منطقه آسیای جنوب شرقی از جمله کشورهای مالزی، اندونزی، فیلیپین، برونی، سنگاپور و تایلند و در اثر آلودگی ناشی از دود آتش‌سوزی جنگلهای منطقه موسوم به «سرزمینهای ذغالی»^{۳۶} که عمده عامل بروز پدیده ریزگردها به حساب می‌آید، در قالب سازمان منطقه‌ای آسه‌آن، موافقتنامه‌ای در خصوص ریزگردها منعقد شد که بر اساس آن مقرر گردید تا از طریق تلاشهای ملی و همکاری‌های بین‌المللی، آلودگی‌های فرامرزی ناشی از آتش‌سوزی جنگلها و زمینهای مستعد منطقه و در پی آن ایجاد ریزگردها، اقداماتی صورت پذیرد و در این راستا «صندوق کنترل آلودگی‌های فرامرزی ناشی از ریزگردها»^{۳۷} تحت لوای سازمان منطقه‌ای مزبور تشکیل شده تا به اجرای موافقتنامه مذکور نظارت داشته باشد.

همان گونه که گفته شده، آلودگی‌های نظیر گرد و غبار و ریزگردها در برخی مناطق جغرافیایی جهان از چنان اهمیتی برخوردار شده‌اند که دولتهای منطقه مزبور را در چارچوب همکاری منطقه‌ای وادار به اتخاذ تصمیماتی در قالب موافقتنامه‌های

۳۳. «برنامه بلند مدت ریزگردها برای آلوده کردن تهران!» در: <http://w.khabaronline.ir/news-144331.aspx>

34. Haze over the central and eastern United States, available at:

<http://www.spc.noaa.gov/publications/corfydi/haze.html>

35. "Polluted Cities: The Air Children Breathe", available at:

<http://www.who.int/entity/ceh/publications/11airpollution.pdf>

36. peatlands

37. Transboundary Haze Pollution Control Fund

زیست‌محیطی می‌نماید. اصولاً اجتماع بین‌المللی بر مبنای «همزیستی» و در درجه‌ای بالاتر، بر اساس «همکاری مشترک» میان تابعان اصلی خود استوار گشته است و از این طریق اعضای اجتماع بین‌المللی به حیات خود در این جامعه ادامه می‌دهند.

در واقع، «آلودگی‌های فرامرزی مسائل حقوقی را به این دلیل به وجود می‌آورند که دولتها با اینکه در یک جهان زندگی می‌کنند اما نظامهای حقوقی حاکم بر آنها متعدد است و از این رو، حقوق بین‌الملل باید از یک حقوق مبتنی بر همزیستی به سوی حقوق مبتنی بر همکاری و هماهنگی توسعه یابد».^{۳۸}

گفته شده که «حقوق بین‌الملل همکاری» در برابر «حقوق همزیستی» بدین معناست که دولتها تعهدی برای همکاری با یکدیگر دارند و صرف همکاری به خودی خود از اهمیتی برخوردار نیست و این موضوع به اهداف و ارزشهایی بستگی دارد که همکاری در جهت آن صورت می‌گیرد. به همین دلیل، واژه همکاری در حقوق همکاری به معنای همکاری میان دولتهای به منظور توسعه جهت ارتقاء سطح اجتماعی جامعه بین‌المللی تعریف شده است و از این طریق، ارتباطی با «حقوق بین‌الملل توسعه»^{۳۹} برقرار می‌کند.^{۴۰}

تجلی بارز این همکاری را می‌توان در قرون نوزدهم و بیستم در تأسیس «سازمانهای بین‌المللی» و انعقاد «معاهدات بین‌المللی» جهت تأمین منافع متقابل مادی و معنوی اعضای جامعه بین‌المللی مشاهده نمود. بحث همکاری میان دولتها را می‌توان در مواد ۵۵ و ۵۶ منشور ملل متحد مشاهده نمود که در این مقررات منشور اشعار می‌دارد که دولتهای عضو سازمان باید در راستای اهداف این نهاد در زمینه‌های احترام جهانی به حقوق بشر و رفاه اجتماعی و مسائل ذیربط به اقتصاد و بهداشت با یکدیگر همکاری داشته باشند. از این رو، برخی حقوقدانان چنین تعهدی کلی حقوقی را برای دولتها جهت همکاری با یکدیگر در نظر می‌گیرند که منجر به بازسازی بنیادین حقوق بین‌الملل خواهد شد.^{۴۱}

به عقیده برخی حقوقدانان، در ماده ۷۴ منشور نیز به اصل «حسن همجواری»^{۴۲} اشاره شده است که ترجمانی از توسعه و اجرای اصول و قواعد همکاری در عرصه محیط

38. Albrecht Randelzhofer, "Transfrontier Pollution", in *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 9, 1986, Elsevier Science Publishers, pp. 380-381.

۳۹. برای مطالعه بیشتر درباره حق بر توسعه و حقوق بین‌الملل توسعه، نک:

Declaration on the Right to Development, Adopted by General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986; S.K. Chatrjee, "International Law of Development", in *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 9, 1986, Elsevier Science Publishers, pp. 198-201.

همچنین، نگاه کنید به تارنمای «سازمان حقوق بین‌الملل توسعه»:

<http://www.idlo.int/english/Pages/Home.aspx>

40. Rudiger Wolfrum, "International Law of Cooperation", in *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 9, 1986, Elsevier Science Publishers, p. 193.

41. *Ibid.*, p. 194.

42. Good-neighbourliness or latin phrase "Sic utere tuo ut alienum non laedas" (One should use his own property in such a manner as not to injure that of another)

زیست بین‌المللی است.^{۴۳} همچنین در خصوص این اصل (کسی که از اموال خود استفاده می‌کند نباید به نحوی استفاده کند که منجر به آسیب رساندن و ورود زیان به دیگری شود) اصول ۲۴ اعلامیه استکهلم و ۲۷ اعلامیه ریو به لزوم همکاری میان دولتها و مردم، همراه با روحیه مشارکت و حسن نیت، در جهت اجرای اصول مندرج در این اسناد و همین‌طور، پیشبرد حقوق بین‌الملل در عرصه توسعه پایدار اشاره داشته‌اند. همچنین می‌توان به مواد ۱۲۳ و ۱۹۷ کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲، بند دوم ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۸۵ وین در خصوص محافظت از لایه ازن و ماده ۵ کنوانسیون ۱۹۹۲ تنوع زیستی اشاره کرد.^{۴۴}

در واقع، با توجه به طبع حوزه حقوق بین‌الملل محیط زیست، همکاری در این عرصه برای مقابله با پدیده‌های مخرب زیست‌محیطی از اهمیت بسزایی برخوردار است. دیوان بین‌الملل حقوق دریاها در تصمیم خویش در قالب اقدامات موقتی در قضیه ماکس اظهار داشت:

«تقید به همکاری میان دولتها، یکی از اصول بنیادین در خصوص پیشگیری از آلودگی زیست‌محیطی مطابق بخش دوازدهم کنوانسیون حقوق دریاها و حقوق بین‌الملل تلقی می‌شود.»^{۴۵}

ضمن اینکه در موافقتنامه‌های دو یا چند جانبه زیست‌محیطی به ابعاد مفهوم همکاری پرداخته شده است، اما مفهوم همکاری در محضر محاکم بین‌المللی نیز به نحوی مورد بحث قرار گرفته است. به عنوان مثال، در موافقتنامه چندجانبه میان کانادا، مکزیک و امریکا در ماده ۸ به تشکیل کمیسیونی برای همکاری‌های زیست‌محیطی توجه شده که این کمیسیون نیز خود از سه بخش شورا، دبیرخانه و کمیته مشترک مشورتی عمومی تشکیل

43. Sands, *op. cit.*, p. 249.

در خصوص توسعه سازمانی حقوق بین‌الملل محیط زیست باید اشاره داشت که این حوزه از حقوق بین‌الملل نیز از این ویژگی حقوق بین‌الملل متأثر است که توسعه سازمان و نهادی آن نسبت به توسعه هنجاری و قاعده‌مندی، همواره روند بطی و کندی را به دلایل مختلف از جمله زمینه‌ها و علل غیرحقوقی و سیاسی همکاری میان دولتها داشته است. در این خصوص، نک:

Bharat H. Desai, "Mapping the Future of International Environmental Governance", *Yearbook of International Law Environment*, 2002, pp. 43-61.

44. *Ibid.*, p. 250; Malcolm Shaw *International Law*, Cambridge University Press, 6th ed, 2008, pp. 863-865.

برای مشاهده رویه قضایی موجود در خصوص مفهوم همکاری در عرصه حقوق بین‌الملل محیط زیست به قضایای 1997 *Case Concerning the Kasiliki/Sedudu Island* و *Gabcikovo-Nagymaros Project* و 1999 *Botswana/Namibia* (در دیوان بین‌المللی دادگستری و قضایای *MOX case* و *Lac Lanoux case* در محاکم بین‌المللی داوری مراجعه کنید. برای مطالعه خلاصه‌ای از این قضایا، نک:

Sands, *op. cit.*, pp. 250-251.

45. *The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures*, Application, 25 October 2001, para.33.

شده است. در بخش چهارم این موافقتنامه نیز ذیل ماده ۲۰ به مبحث همکاری پرداخته شده است. این همکاری بیشتر در زمینه اطلاع‌رسانی از انجام پروژه‌های مختلف و تبادل اطلاعات در خصوص زمینه‌های زیست‌محیطی موجود در چارچوب موافقتنامه است که می‌تواند بر محیط زیست کشور همسایه تأثیرگذار باشد یا مربوط به اجرای مقرره‌ای از مقررات موافقتنامه می‌باشد. ضمن اینکه طرفین می‌توانند به قوانین زیست‌محیطی مربوط به طرفی که در حال نقض مقررات موافقتنامه می‌باشد، توجه داشته باشند و تذکراتی را به طرف مزبور ارائه کنند.^{۴۶}

در موافقتنامه دیگری که در منطقه آسیا و اقیانوسیه میان دولتهای چین، نیوزیلند و بخش خودمختار هنگ‌کنگ منعقد شده است، ذیل ماده ۳ طرفین باید تا حد امکان در خصوص مسائل زیست‌محیطی متقابل در زمینه‌های مربوط به نهادهای آموزشی، تحقیقی، صنعتی و دولتی همکاری لازم را به عمل بیاورند و به طور کل، طرفین تعهد می‌کنند که در فعالیتهای مربوط به همکاری با یکدیگر، نهایت هماهنگی و همکاری را انجام دهند. ضمن اینکه طرفین ملزم هستند تا در قبال برخی فعالیتها، تا حد امکان، تسهیلات و همکاری‌های لازم را فراهم کنند، از جمله تبادل اطلاعات تکنیکی و انتشارات در این زمینه، دیدار متقابل کارشناسان و پرسنل ذیربط زیست‌محیطی، اقدام در خصوص برگزاری سمینارها و کارگاهها در خصوص مسائل متقابل ذیربط و هر نوع همکاری که از سوی طرفین بدان توافق شود. در ماده ۴، قصد طرفین در خصوص نگرانی‌ها یا منافع مشترک در برخی زمینه‌ها ابراز شده است از جمله درباره کنترل آلودگی هوا و نظارت بر آن، مدیریت زیست‌محیطی مواد شیمیایی، بهبود آگاهی‌های زیست‌محیطی از طریق مشارکت در امور تحصیلی و تحقیقی، مدیریت پسماندها و مدیریت کیفیت آب و سایر مسائل.^{۴۷}

در قالب سازمانهای منطقه‌ای نیز به عنوان نمونه در اتحادیه اروپا، دبیرکل کمیسیون محیط زیست یکی از چهل دبیرکلی است که در کمیسیون اروپا مشغول به فعالیت است و علاوه بر وظیفه حمایت، حفظ و بهبود وضعیت محیط زیست برای زمان حال و نسل آینده، راهبردهای تعیین شده از سوی اتحادیه و حقوق محیط زیست اروپایی در زمینه‌های زیست‌محیطی را نظارت کرده و اصول راهنمایی را در این خصوص مد نظر قرار می‌دهد.^{۴۸}

46. North American Agreement on Environmental Cooperation, available at: http://en.wikisource.org/wiki/North_American_Agreement_on_Environmental_Cooperation

47. New Zealand-Hong Kong, China Environment Cooperation Agreement, available at: <http://www.mfat.govt.nz/downloads/trade-agreement/hongkong/NZ-HK-eca.pdf>

۴۸. برای کسب اطلاعات بیشتر به تارنمای این کمیسیون مراجعه کنید:

http://ec.europa.eu/environment/index_en.htm

در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، به طور مستقیم و صریح، سخنی از محیط زیست و حمایت از آن به عنوان حقی بشری به میان نیامده است. با این حال، دیوان اروپایی حقوق بشر در سالهای اخیر

در حوزه رویه قضایی بین‌المللی نیز تعهد به همکاری در قالب اصل حسن همجواری و تمتع از اموال خویش و عدم اضرار به غیر مورد اشاره قرار گرفته است. دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه کانال کورفو، یافته مترقی خود را در قبال توجه به ملاحظات اولیه انسانی و این موضوع بیان داشت که دولت‌ها نباید اجازه دهند تا از سرزمین آنها، آسیبی به دولتهای دیگر وارد آید.^{۴۹} در قضیه آزمایشهای هسته‌ای نیز دیوان به این امر توجه داشته که اصل حسن نیت، یکی از اصول بنیادین حاکم بر ایجاد و اجرای تعهدات بین‌المللی است.^{۵۰} قضیه پروژه گابچیکوف-ناگی ماروس نیز بر اساس درخواست مجارستان در خصوص عدم همکاری دولت اسلواکی در پروژه سد مزبور نزد دیوان مطرح گردید.^{۵۱} در قضیه داوری ماکس میان ایرلند و انگلستان در سال ۲۰۰۱ نیز محور اصلی پرونده بر اساس موضوع همکاری استوار بود که بر این مبنا، ایرلند معتقد بود که انگلستان در راستای همکاری بر اساس مواد ۱۲۳ و ۱۹۷ کنوانسیون حقوق دریاها،^{۵۲} از جمله در خصوص پاسخگویی به موقع به درخواستهای ایرلند، کوتاهی کرده است.^{۵۳}

مطابق ماده ۷ اصول پیش‌نویس برنامه محیط زیست سازمان ملل در خصوص همکاری «تبادل اطلاعات، اختصار، مشورت و سایر اشکال همکاری در خصوص منابع طبیعی مشترک بر مبنای اصل حسن نیت و مبتنی بر روح حسن همجواری انجام می‌گیرد».^{۵۴}

توانسته مفاد کنوانسیون مزبور را با توجه به تحولات روز مورد تفسیر قرار داده و به پیشبرد آن کمک نماید و خلأهای موجود در این زمینه را پوشش دهد. به همین منظور، دیوان مذکور بر مبنای دو رهیافت به این اقدام مبادرت کرده است. اول حمایت از محیط زیست به عنوان بخشی از حقوق فردی و دوم در قالب محدودیتی مشروع در راستای اعمال چنین حقی. برای مثال به آراء *Gounaridis and Others v Greece, application 41207/98* و *Balmer-Schafroth and Others v Switzerland (26 August 1997)* رجوع کنید. به واقع، دیوان اروپایی حقوق بشر تنها محکمه‌ای است که در سالهای اخیر حجم قابل توجهی از دعاوی مرتبط با موضوعات محیط زیست را تجربه کرده است. برای مطالعه بیشتر در این خصوص، نک:

Loukis Loucaides (2004), "Environmental Protection through the Jurisprudence of the European Convention on Human Rights", *The British Yearbook of International Law*, Volume 75, Issue 1, pp. 249-267; Gerhard Loibl, "Environmental Law and Non-Compliance Procedures: Issues of State Responsibility", in *Issues of State Responsibility before International Judicial Institutions*, edited by Malgosia Fitzmaurice and Dan Sarooshi, 2004, Hart Publishing, p. 202.

49. *Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania)*, *ICJ Reports*, 1949, p. 22.

50. *Nuclear Tests (Australia v. France)*, *ICJ Reports*, 1974, pp. 268, para. 46.

51. *Hungary's Application in the Gabcikovo-Nagymaros Project case*, para. 32.

۵۲. ماده ۱۲۳ درباره همکاری در خصوص حقوق و وظایف مندرج در کنوانسیون درباره دولتهایی است که دارای مرز دریایی بسته یا نیمه‌بسته هستند و ماده ۱۹۷ در خصوص همکاری دولتهای متعاقد بر اساس سازوکارهای جهانی و منطقه‌ای از طریق سازمانهای بین‌المللی است.

53. ITLOS, Provisional Measures Order, 3 December 2001, para. 26 (3), available at: http://www.itlos.org/case_documents/2001/document_en_197.pdf

54. Environmental Law Guidelines and Principles on Shared Natural Resources, available at: <http://www.unep.org/law/PDF/UNEPEnvironmental-Law-Guidelines-and-Principles.pdf>

همچنین، بر اساس ماده ۴ طرح پیش‌نویس پیشگیری از آسیبهای فرامرزی که ذیل عنوان همکاری قرار گرفته است، «دولتهای ذیربط [دولتهای منشأ آلودگی و دولتهای متأثر از این آلودگی‌ها] باید در راستای پیشگیری از آسیبهای فرامرزی مهم و یا کاستن از خطرات ناشی از آن، بر مبنای حسن نیت مبادرت به همکاری با یکدیگر نمایند و تا جایی که لازم است، به دنبال مساعدت یک یا چند سازمان بین‌المللی ذیصلاح باشند.»^{۵۵}

در خصوص موضوع ریزگردهایی که منشأ خارجی دارند نیز باید راهکار همکاری و تعهدات ناشی از آن پیرامون مسائل مبتلابه کشورمان با کشورهای همسایه عراق و عربستان در دستور کار قرار گیرد. در گذشته، «سه کشور ایران، عراق و عربستان به طور مشترک هزینه‌های اراضی که منشأ گرد و غبار بودند را تأمین می‌کردند و تمام اراضی در فصل خاصی از سال مالچ‌پاشی می‌شد. مالچ نوعی فرآورده چسبنده نفتی است که برای تثبیت شنهای روان در مناطق بیابانی از آن سود جسته می‌شود. جنگ تحمیلی موجب فراموشی این کار و در نتیجه افزایش توفانهای غبار در خوزستان، غرب ایران و سرانجام تقریباً در همه ایران شد.»^{۵۶}

آیین‌نامه آمادگی و مقابله با آثار زیان بار پدیده گرد و غبار (ریزگرد) در کشور نیز در ماده ۱۹ خود بیان می‌دارد «سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور به عنوان مرجع ملی کنوانسیون مقابله با بیابان‌زایی در کشور مکلف است با همکاری سازمانهای حفاظت محیط زیست و هواشناسی کشور و وزارتخانه‌های نیرو و امور خارجه ظرف سه ماه، پیش‌نویس طرح همکاری چند جانبه کشورهای منطقه را با هدف پیشگیری و کنترل پدیده گرد و غبار منطقه تهیه نمایند.» در این خصوص نیز از سال ۱۳۸۹، دولت رایزنی‌ها و مذاکراتی را در این باره انجام داده است. بر اساس اخبار و اطلاعات موجود، در حال حاضر توافقات اولیه‌ای در این خصوص صورت گرفته است و بر اساس موافقتنامه موجود میان ایران و

55. Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, Vol. II, Part Two, Art. 5.

مؤسسه حقوق بین‌الملل در سال ۱۹۹۷، قطعنامه‌ای را درباره «مسئولیت ناشی از خسارات زیست‌محیطی در حقوق بین‌الملل» در اجلاس استراسبورگ به تصویب رساند و در ماده یک خود متذکر گردید که «نقض یک تعهد مربوط به حمایت از محیط زیست که در حقوق بین‌الملل تثبیت شده است، مسئولیت دولت را به همراه خواهد آورد و مستلزم نتیجه اعاده وضع به حال سابق یا پرداخت غرامت می‌باشد.» نک:

http://www.idi-ii.org/idiE/resolutionsE/1997_str_03_en.pdf

همچنین در خصوص مسائل ناشی از مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال موضوعات محیط زیستی، نک: سیدقاسم زمانی، «توسعه مسئولیت بین‌المللی در پرتو حقوق بین‌الملل محیط زیست»، مجله پژوهشهای حقوقی، ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۸۱.

56. http://fa.wikipedia.org/wiki/ریزگرد_در_ایران

عراق، برخی اقدامات از جمله تثبیت شنهای روان ظرف پنج سال در یک میلیون هکتار از اراضی انجام شود و همچنین، بر اساس این موافقتنامه مقرر شد تا ایران با صدور خدمات فنی و مهندسی و عراق با تأمین اعتبارات لازم نسبت به تثبیت شنهای روان نیز در دستور کار سازمان محیط زیست کشور قرار گرفته است.^{۵۷} البته نقش دولت ترکیه را نیز نباید در این خصوص از نظر دور داشت. به اعتقاد یکی از کارشناسان امر، منشأ ریزگردهای عراق اراضی رها شده کشاورزی بین دجله و فرات می‌باشد و به دلیل سدسازی‌های بی‌رویه در ترکیه، آب اراضی کشاورزی منطقه بین‌النهرین تحلیل رفته است و معتقد است تنها راه حل مشکل گرد و غبار، متقاعد کردن ترکیه برای تأمین حق‌آبه اراضی پایین دست خود در سوریه و عراق است.^{۵۸}

بنابراین، دولت ایران باید بر اساس مذاکرات هدفمند و مناسب بتواند دولتهای همسایه به خصوص عراق و حتی دولت ترکیه را که به نحوی غیرمستقیم با موضوع ریزگردهای در کشور در ارتباط هستند، متقاعد نماید که موافقتنامه‌ای چندجانبه را با توجه به الگوهای موجود در منطقه امریکای شمالی، آسیای جنوبی و اقیانوسیه منعقد نماید و طرفین در خصوص نگرانی‌ها و منافع موجود متعهد به همکاری گردند و از این طریق، راههای پیشگیری و حمایت از محیط زیست انسانی و جانداران منطقه را مد نظر قرار دهند. توجه به منشأ اصلی این پدیده که کشور ترکیه است نیز شایان توجه می‌باشد.

نتیجه‌گیری

وجود ریزگردها در کشورمان دارای دو منشأ داخلی و خارجی است که در بعد داخلی آن باید اقدامات متناسب از جمله توجه به بهره‌برداری‌های اصولی از منابع آبی از جمله تالابها و سفره‌های زیرزمینی و توجه به حق‌آبه‌ها و مسأله سدسازی که عمدتاً منجر به بیابان‌زایی می‌شوند و همین طور آلودگی صنعتی مطمح‌نظر مقامات ذیربط قرار گیرد. در مورد بعد خارجی این پدیده نیز باید خاطرنشان ساخت که با توجه به اصل همکاری دولتها در زمینه محیط زیست که در اسناد و رویه قضایی بدان توجه شایانی شده است و همچنین با توجه به طبع مسائل زیست‌محیطی که نیازمند نوعی همکاری فراتر از سایر اقدامات بین‌المللی است، باید دولت یا دولتهای منشأ آلودگی و دولت یا دولتهای متأثر از آن، بر اساس اصل حسن نیت و همکاری در خصوص منافع و نگرانی مشترک پیرامون مقابله با پدیده آلودگی هوایی که مرزها و حاکمیت دولت را در می‌نوردد، با توجه به الگوهای از پیش موجود در خصوص توافقات زیست‌محیطی در قالب موافقتنامه و ترتیبات متناسب، به مذاکره و انعقاد

57. <http://www.gostaresonline.com/tourism/81585--200-.html>

58. *Ibid.*

سندی الزام‌آور جهت همکاری در این زمینه‌ها اقدام نمایند. در واقع، «مسأله اصلی در حمایت از حقوق محیط زیست بین‌المللی این است که باید قواعد مؤثری از طریق موافقتنامه‌های بین‌المللی ایجاد شوند.»^{۵۹} در خصوص مسأله مبتلابه کشورمان نیز این امر در حال حاضر در حال رایزنی و مذاکره می‌باشد و اقداماتی در این خصوص مانند موافقتنامه درباره تثبیت شنهای روان میان دولت ایران و عراق صورت گرفته است. با این حال، با توجه به اصول تثبیت شده ملاحظات اولیه انسانی، حسن نیت، حسن همجواری و همکاری در عرصه محیط زیست، برای پیشگیری و حفاظت از محیط زیست به ویژه سلامتی زیست بوم انسانی، دولت ایران باید مذاکراتی را به صورت جدی با دولتها عراق، عربستان و حتی ترکیه در این خصوص انجام دهد.^{۶۰}

فهرست منابع

- زمانی، سید قاسم، «اجلاس کپنهاگ (۲۰۰۹) و ضرورت مقابله با تغییرات آب و هوایی»، *مجله پژوهشهای حقوقی*، سال هشتم، ش ۱۶، نیمسال دوم ۱۳۸۸.
- زمانی، سید قاسم، «توسعه مسئولیت بین‌المللی در پرتو حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *مجله پژوهشهای حقوقی*، سال اول، ش ۱، نیمسال اول ۱۳۸۱.
- Bratspies, Rebecca M. and Russell A. Miller (2006), *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Cambridge University Press.
- Desai, Bharat H. (2002), "Mapping the Future of International Environmental Governance", *Yearbook of International Law Environment*.
- Fitzmaurice, Malgosia (1996), "Environmental protection and the International Court of Justice", in *Fifty Years of the International Court of Justice, Essays in honour of Sir Robert Jennings*, edited by Vaughan Lowe and Malgosia Fitzmaurice, Cambridge University Press, pp. 293-315.
- Gundling, Lothar, "International Protection of Environment", in, *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 9, 1986, Elsevier Science Publishers.

59. Lothar Gundling, "International Protection of Environment", *op. cit.*, p. 126.

۶۰. در زمان آخرین ویرایش مقاله حاضر، طی ماه‌ها رایزنی با دولت عراق و تبادل کارشناسان پیرامون کانونهای تولید ریزگرد، سرانجام دولت ایران با دولت عراق تفاهم‌نامه‌ای را درباره تثبیت یک میلیون هکتار از اراضی کشور عراق به امضاء رساند که مستعد تولید ریزگرد هستند. در این راستا، سند یادداشت تفاهمی در زمینه کانونهای بحران و کنترل ریزگردها میان رییس سازمان محیط زیست کشورمان و وزیر محیط زیست عراق به امضاء رسید. رییس سازمان محیط زیست کشورمان در این خصوص یادآور شد «چون عراق در مسیر توسعه انسانی قرار گرفته است همکاری برای رعایت استانداردهای زیست‌محیطی و انجام پژوهشهای مشترک از جمله مواردی است که مورد توافق دو کشور قرار گرفته است.» بر اساس این تفاهم‌نامه در یک همکاری پنج‌ساله برای کنترل یک میلیون هکتار کانون بحرانی کشور عراق همکاری بین دو کشور صورت می‌گیرد و قرار شد تلاش شود تا ظرف سه ماه آینده طرحهای تفصیلی در مورد استانهای مختلف عراق آماده شده و در آن طرحها به جزئیات، حجم عملیات، نقشه‌ها و برآوردهای لازم از نظر قیمت اجرای پروژه توجه شود. ضمن اینکه رییس سازمان محیط زیست اعلام کرده است که کار مشابهی در ارتباط با سوریه انجام شده و اطلاعات اولیه نیز به سوریه ارائه شده و برآورد می‌شود با کشور سوریه نصف حجم این عملیات اجرایی شود. برای مشاهده خبر، نک:

Gupta, Joyeeta (2007), "International Law and Climate Change: The Challenges Facing Developing Countries", *Yearbook of International Law Environment*, Oxford University Press, pp. 114-153.

Hafner, Gerhard and Holly L. Pearson (2000 published in 2001), "Environmental Issues in the Work of the International Law Commission", 11 *Yearbook of International Environmental Law*, pp. 3-51.

Loibl, Gerhard (2004), "Environmental Law and Non-Compliance Procedures: Issues of State Responsibility", in: *Issues of State Responsibility before International Judicial Institutions*, Edited by Malgosia Fitzmaurice and Dan Sarooshi, Hart Publishing.

Loucaides, Loukis (2004), "Environmental Protection through the Jurisprudence of the European Convention on Human Rights", *The British Yearbook of International Law*, Volume 75, Issue 1, pp. 249-267.

Randelzhofer, Albrecht (1986), "Transfrontier Pollution", in: *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 9, Elsevier Science Publishers.

Sands, Philippe (2003), *Principles of International Environmental Law*, 2nd ed., Cambridge University Press.

Shaw, Malcolm (2008), *International Law*, Cambridge University Press, 6th ed.

Wolfrum, Rudiger (1986), "International Law of Cooperation", in: *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 9, Elsevier Science Publishers.

Case:

Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), *ICJ Reports*, 1949.

Nuclear Tests (Australia v. France), *ICJ Reports*, 1974.

Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), *ICJ Reports*, 1997.

Document:

The Ramsar Convention on Wetlands 1971, as amended in 1982 and 1987.

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 1972.

Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution, 1979.

Rio Declaration on Environment and Development, 1992.

North American Agreement on Environmental Cooperation, 1993.

Draft Articles on Responsibility with Commentaries thereto, adopted by The International Law Commission on First Reading, January 1997.

United Nations Millennium Declaration, 2000.

Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, Vol. II, Part Two.

Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, Vol. II, Part Two.

Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants, 2001.

World Summit Outcome, 2005.

Website:

<http://www.unep.org>

<http://www.who.int>

<http://ec.europa.eu>

<http://www.mfat.govt.nz>

<http://www.spc.noaa.gov>

<http://khabarfarsi.com>

<http://w.khabaronline.ir>

www.gostashonline.com

http://fa.wikipedia.org/wiki/اویزگر_در_ایران

<http://www.iccim.ir/>

<http://www.irimo.ir>

<http://khouznews.ir>

<http://www.mapsofworld.com>

<http://haze.asean.org>

<http://hamshahrionline.ir>

<http://unfccc.int>

<http://www.un.org>

<http://unfccc.int>

<http://www.cc2010.mx>

<http://www.idi-iil.org>

JOURNAL OF

LEGAL RESEARCH

VOL. IX, No. 2

2010-2

Articles

- Reflections on Effective Criminal Convictions and their Consequences
- The Right to Defense of Accused in Administrative Contravention Settlement Board
- Determination of Defendant
- Legal Analyses of Medical Protections of Social Security Organization

**Special Issue: Citizens Right to Healthy Environment:
Pollution of Iranian Large Cities**

- Sustainability of Urban Freight and Decreasing of Air Pollution: Environmental Ideal of Large Cities
- The Commitment to International Co-operation Countering Haze to Iran
- Deal with Electromagnetic Waves Pollutions in Metropolises
- Tehran Air Pollution and Citizen Rights on Healthy Environment
- The Effect of Intellectual Property Rights System on Metropolis Pollution
- Public Interest Litigation Concerning Environmental Matters before Human Rights Courts and National Courts
- The Right To Healthy Environment as a Hostage of Global Warming: Cancun Conference (2010)
- Right to a Healthy Environment in French Legal System

Critique and Presentation

- Economic Interest Grouping in the Fifth Development Plan

ISSN: 1682-9220

S. D. I. L.

The S.D. Institute of Law

Research & Study